

УДК 904:726(477.83)“10/12”:902.6

РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ МОГИЛЬНИКИ ЗВЕНИГОРОДА: ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ І ХРОНОЛОГІЇ

Віра ГУПАЛО

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
вул. Винниченка, 24, Львів, 79008, Україна
e-mail: gupaloarcheo@ukr.net*

Тривалі археологічні дослідження у літописному Звенигороді дали змогу виявити на його території рештки трьох церков і дев'яти могильників, а також сім цвинтарів в околицях міста. На підставі датованих знахідок з поховань і стратиграфічних спостережень виконано хронологічно-просторову диференціацію могильників середньовічного Звенигорода. З'ясовано, що наприкінці XI–першій половині XIII ст. могильники були за межами міських укріплень – у передмістях і найближчій околиці. Після зруйнування Звенигорода монголами 1241 р. місто занепало і померлих почали ховати в колишній центральній частині, зазвичай, навколо зруйнованих храмів.

Ключові слова: Звенигород, городище, могильник, поховання, церква, періодизація, хронологія.

Ранньосередньовічний Звенигород – столиця звенигородського князівства (1124–1144) – уперше згаданий у літописі під 1087 р., після цього – ще 15 разів, а останнє повідомлення стосується 1237 р.¹ Прийнято вважати, що Звенигород припинив існування у 1241 р. під час нападу хана Батия на Русь.

Місто збереглося сьогодні як городище. Рештки укріплень розташовані на невеликому підвищенні висотою 90 м н.р.м. посеред широкої заболоченої долини площею 10 000 км², яка оточена звідусіль пасмом пагорбів висотою до 475 м н.р.м. У ранньому середньовіччі на схилах пагорбів на висоті від 250 до 370 м н.р.м. було збудовано городища, поселення і монастирі, що перебували в зоні впливів Звенигорода. Саме місто, як фортифікаційне утворення, складалося з трьох частин. Укріплений земляним валом природний пагорб висотою понад 100 м н.р.м. і площею 1 га, який здіймався над заболоченою низовиною, займала князівська резиденція (рис. 1). Довкола підніжжя пагорба лежав окольний город, також оточений валом (до наших днів зберігся лише фрагмент його західної ділянки довжиною 90 м і заввишки

© Гупало В., 2010

¹ Літопис Руський (за Іпатським списком). – К., 1989.

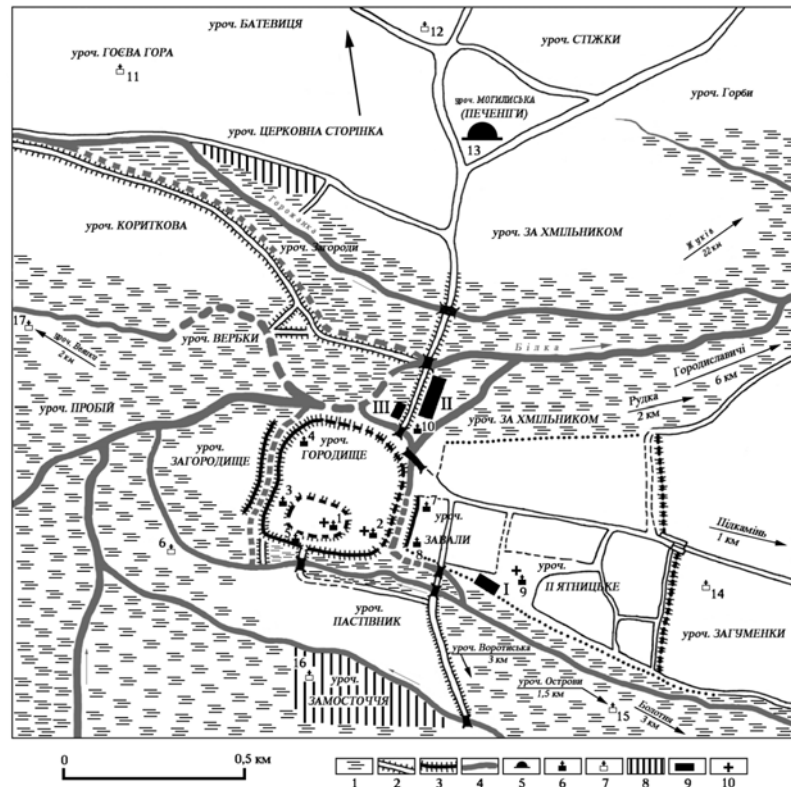

Рис. 1. Реконструкція плану центральної частини Звенигорода, за Р. Моги́тичем. Умовні позначення: 1 – заболочена територія; 2 – гребля; 3 – земляний вал; 4 – русло річки; 5 – курган; 6 – цвинтар другої половини XIII ст.; 7 – цвинтар кінця XI–першої половини XIII ст.; 8 – поселення; 9 – розкопи; 10 – церква.

Fig. 1. Zvenyhorod. Reconstructed plan of central part, by R. Mohytych. Legends: 1 – wetlands; 2 – dam; 3 – revetment; 4 – river bed; 5 – barrow; 6 – cemetery of late 13th century; 7 – cemetery of late 11th – first half of 13th century; 8 – settlement; 9 – excavation site; 10 – church.

близько 4 м) та глибоким ровом, що замикали у собі поверхню площею приблизно 12 га. Зовні фортифікації були пригороди (на північ – урочище За Хмільником, на південь – урочище Замосточчя, на захід – урочище Загородище, на схід – урочища Завали і П'ятницьке), також укріплені, однак легким типом оборонних споруд. Загалом поверхня Звенигорода в межах укріплень становила близько 50 га. На цій території відкрито достовірні сліди та залишки трьох церков і дев'яти цвинтарів; на прилеглих до городища теренах (в радіусі до 2 км) на зовні від міських укріплень виявлено ще сім могильників (див. рис. 1). Усі поховання, виявлені у Звенигороді, – це тілопокладення у могильних ямах. Небіжчики, зазвичай, лежали горілиць

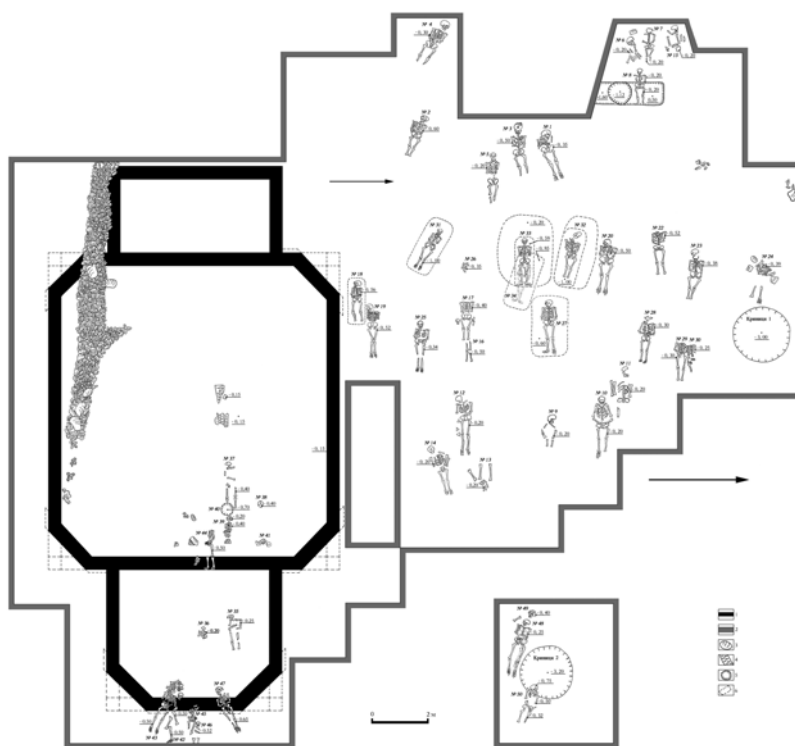

Рис. 2. Звенигород. Локалізація об'єктів на території дитинця. Умовні позначення: 1 – фундамент церкви; 2 – межі розкопів; 3 – камінь; 4 – деревне вугілля; 5 – межі ями і криниці; 6 – межі могильних ям.

Fig. 2. Zvenyhorod. Objects allocation in the main fort. Legends: 1 – church basement; 2 – excavation site; 3 – stone; 4 – charcoal; 5 – pit and well outlines; 6 – grave holes outlines.

головою на захід, у випростаному положенні з різним укладанням рук. На останки поховань завжди натрапляли випадково, переважно в ході земляних робіт, які проводили впродовж кількох минулих століть. Найдавніша достовірна інформація про поховання є з 1749 р. Згідно з цими відомостями, під час будівельних робіт на дитинці на початку XVIII ст. було вивезено близько 1000 возів людських кісток, а також знайдено мармурову гробницю з останками чоловіка².

Планомірні наукові дослідження у Звенигороді розпочато лише 1953 р., з незначними перервами вони тривали до 1994 р. Результати, отримані під час археологічних розкопок, дали змогу вченим констатувати існування в межах міських укріплень окремих ділянок, де були поховання. На жаль, цей

² Schnieder A. Dżwinogród pod Lwowem // Dodatek do "Gazety Lwowskiej". – Lwów, 1872. – Т. III.

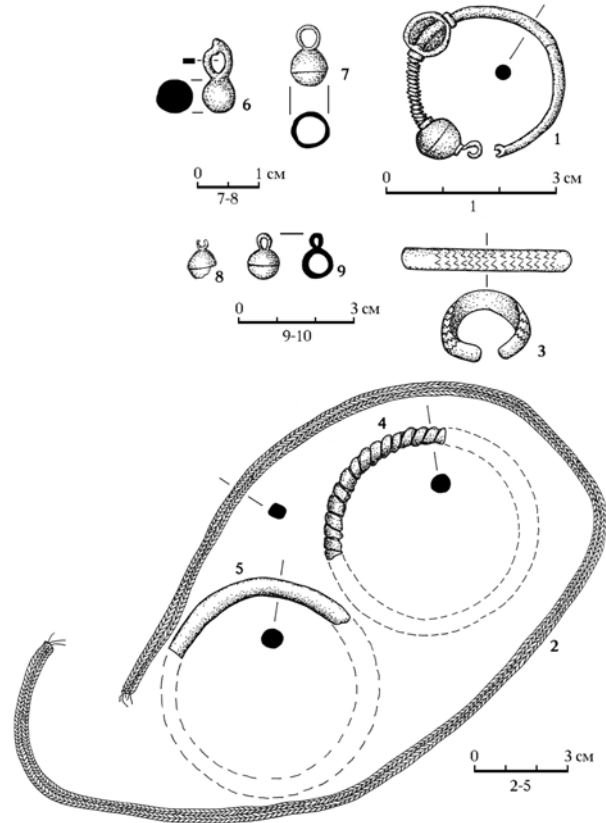

Рис. 3. Звенигород. Речовий матеріал із цвинтаря на дитинці: 1 – поховання 45; 2 – поховання 22; 3 – поховання 38; 4 – поховання 18; 5 – поховання 31; 6 – поховання 32; 7 – поховання 25; 8–9 – поховання 10. Предмети із бронзи (2, 3, 6–9), срібла (1), скла (4–5).

Fig. 3. Zvenyhorod. Artifacts from cemetery and main fort. Legends: 1 – grave 45; 2 – grave 22; 3 – grave 38; 4 – grave 18; 5 – grave 31; 6 – grave 32; 7 – grave 25; 8–9 – grave 10. Bronze wares (2, 3, 6–9), silver wares (1), glassworks (4–5).

матеріал досі мало опрацьований і майже не опублікований. З огляду на це, актуальними є кореляція поховань і розташованих поряд житлово-господарських об'єктів і, як наслідок, визначення достовірної періодизації та хронології могильників. Надзвичайно важливими є результати розкопок у межах північно-східного пригорода, де виявлено залишки дерев'яної забудови. Велика щільність розташування житлово-господарських об'єктів (на площі понад 3 000 м² тільки у верхньому будівельному горизонті відкрито 35 споруд) викликає певні сумніви щодо виділення на території міста (в умовах дефіциту вільної поверхні на підвищенні, оточеному болотом)

обширних ділянок для дев'яти цвинтарів. Особливо важливі відкриття зроблені під час останнього польового сезону (1994) на території дитинця. Загалом ці матеріали дають змогу по-іншому поглянути на проблему хронології і періодизації звенигородських могильників.

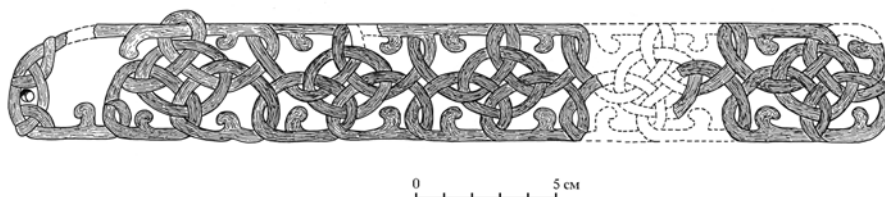

Рис. 4. Звенигород. Фрагмент комірця із поховання 20. Шкіра, золото, гаптування.
Fig. 4. Zvenyhorod. Collar fragment from grave 20. Leather, gold, ambroidery.

Отже, на терені дитинця відкрито залишки дерев'яної церкви³, спаленої, найімовірніше, 1241 р. під час нападу монголо-татарів (див. рис. 1, 1). Деструкцію храму перерізають ґрунтові поховання, у заповненні яких виявлено значну кількість керамічних полив'яних плиток від церковної долівки. Могильні ями перетинають також інші об'єкти – дві криниці та смітникові ями (рис. 2). Супровідний інвентар поховань дуже скромний. Окрім кількох фрагментів скляних браслетів і скроневого кільця зі срібла, виявлено вироби з бронзи – гудзики, перстень, фрагмент пояса, плетеного з тоненьких дротиків (рис. 3), а також шкіряний комірець, рясно гаптований золотом (рис. 4). Для всіх цих предметів характерний широкий період ужитку – XI–XIII ст. На підставі стратиграфії церкви, поховань, криниць, смітникових ям і керамічних комплексів, що були в їхньому заповненні, цвинтар датовано другою половиною XIII ст., а найпізніше поховання – початком або першою половиною XIV ст.⁴

Залишки кількох цвинтарів зафіксовано в межах окольного города. Зі сходу біля підніжжя пагорба дитинця відкрито деструкції мурованого палацу і церкви, знищені монголами (див. рис. 1, 2). До білокам'яного комплексу належала також каплиця-усипальниця, за 2,5 м на південний схід від храму⁵ (рис. 5). З цим гробівцем, найімовірніше, була пов'язана знахідка кам'яного

³ *Могитич І.* Церкви Звенигорода // Вісник “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 1995. – С. 21.

⁴ *Swieszniow I., Hupało W.* Uwagi na temat chronologii obiektów na grodzie właściwym w Dźwinogrodzie (Zvenygorod) koło Lwowa // Spr. A. – Kraków, 1996. – Т. XLVIII. – S. 177–197.

⁵ *Могитич І.* Церкви Звенигорода. – С. 18–20. Рис. 1.

саркофага зі скелетом, випадково видобутого трактором із землі в ході будівельних робіт на початку 1960-х років.

У межах архітектурного ансамблю збереглися 14 дуже знищених безінвентарних поховань. Три поховання знайдено біля північної і південної стін палацу, у тому числі одне з них (поховання 13) залягало вище деструкції будівлі. Два поховання (поховання 3, 4), відкриті на північ від церкви, перетинали стіни давніших наземних будинків. Отже, характер залягання 14 згаданих вище поховань виразно свідчить про їхнє післямонгольське походження.

Рис. 5. Звенигород. Східна частина окольного города. Рештки цвинтаря другої половини XIII ст. на тлі забудови XII–першої половини XIII ст. Умовні позначення: 1 – скупчення каменів; 2 – рів фундаменту кам'яних будівель; 3 – розрізнені камені; 4 – поховання; 5 – реконструкція дерев'яної забудови, за І. Могитичем.

Fig. 5. Zvenyhorod. Eastern part of roundabout town. Remains of cemetery from second half of 13th century above the building rests of 12th – first half of 13th centuries.

Періодом другої половини XIII ст. датовано цвинтар у західній частині окольного города, де виявлено 12 непотривожених поховань, фрагментарні останки чотирьох осіб, а також три розрізнені скупчення людських кісток (див. рис. 1, 3). Поховання перетинали житлово-господарські об'єкти кінця XI–першої половини XIII ст.

РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ МОГИЛЬНИКИ ЗВЕНИГОРОДА...

Після нападу монголо-татарів зроблено захоронення на території південної частини окольного города. На дослідженій ділянці відкрито лише два погано збережені кістяки (див. рис. 1, 5). Могили перерізали культурний шар XII–першої половини XIII ст., а в одній із них на дні знайдено керамічну полив’яну плитку.

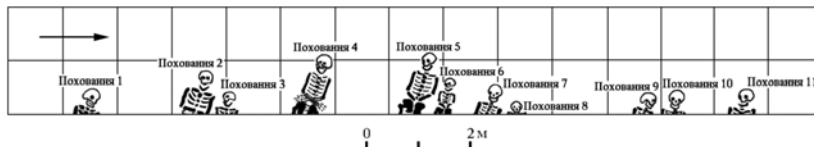

Рис. 6. Звенигород. Північно-західна частина окольного города. План поховань, за Г. Власовою і Б. Возницьким.

Fig. 6. Zvenyhorod. North-western part of roundabout town. Plan of graveyard, by G. Vlasova and B. Voznytskyi.

Місцеве населення зберегло перекази про рештки цвинтаря поблизу пізнішого Народного Дому, під час будування якого 1927 р. із землі видобуто “величезну кількість людських кісток”. Цю інформацію підтвердили рятівні дослідження на площі 80 м², де відкрито шість поховань (див. рис. 1, 10). Тільки два жіночі поховання містили супровідний інвентар: дротяний перстень у півтора звою (рис. 10, 2) і фрагмент скляного візантійського браслета темно-синього кольору. Згідно зі стратиграфією, цвинтар перетинав культурний шар XII–першої половини XIII ст., що схиляє до датування поховань періодом, коли місто вже не існувало. Дуже важливими є знахідки, зафіксовані неподалік від виявлених поховань (кілька керамічних плиток і три шматки свинцевої бляхи з покрівлі), які дають підстави припускати існування на цій ділянці дерев’яної церкви.

Ще 23 поховання відкрито у північно-західній частині окольного города (див. рис. 1, 4)⁶. Супровідний інвентар знайдено лише в чотирьох могилах (рис. 6). У похованні жінки (поховання 2) на голові збереглися фрагменти золототканого чільця, підшитого березовою корою. На шовковій тканині виразно видно декор у вигляді поєднання мотиву волют і хрестів (рис. 7, 1–2). У двох інших похованнях знайдено срібний перстень (поховання 4) і бронзове скроневе кільце (поховання 10) (див. рис. 7, 3–4). У похованні чоловіка (поховання 5) в ділянці грудної клітки був бронзовий енкалпійон (див. рис. 7, 5). Згідно з дослідженнями останніх років, подібні різновиди хрестів-релікваріїв датовані кінцем XII–першою половиною

⁶ Власова Г. М., Возницький Б. Г. К исследованию северо-западной части городища летописного Звенигорода // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского университета и Одесского государственного археологического музея. – Одесса, 1961. – С. 115–121.

XIII ст.⁷ Особливу увагу на цвинтарі привертають три поховання, у яких хребти кістяків були зігнуті під прямим кутом, а на черепках простежено виразні сліди від рубальної зброї (меча або сокири). Не викликає сумніву, що це жертви монголів.

Аналогічні останки відкрито на західному пригороді в урочищі Загородище (див. рис. 1, 6). Кістяки трьох чоловіків мали сліди насильницької смерті – відрубані голови, заламані за спину руки (рис. 8). Очевидно, що ці люди загинули в 1241 р.

На території східного пригорода в межах торгової площі досліджено рештки ще однієї дерев'яної церкви – св. Параскеви П'ятниці (патронки торгівлі). Храм спалено 1241 р. (див. рис. 1, 9). На його місці у нову добу поставили кам'яний хрест, під час копання котловану під який натрапили на кілька давніших поховань. У ході археологічних розкопок у межах деструкції церкви відкрито 14 безінвентарних могил (рис. 9). Водночас у заповненні цих могильних ям зафіксовано значну кількість полив'яних керамічних плиток

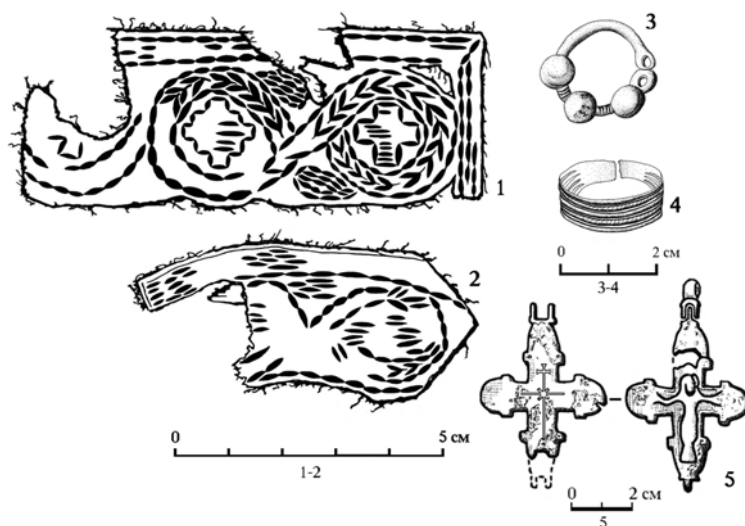

Рис. 7. Звенигород. Речовий матеріал із цвинтаря у північно-західній частині окольного города: 1–2 – поховання 2; 3 – поховання 10; 4 – поховання 4; 5 – поховання 5. Предмети із золотого шиття (1–2), срібла (4), бронзи (3, 5), за Г. Власовою і Б. Возницьким.

Fig. 7. Zvenyhorod. Artifacts from cemetery in north-western part of roundabout town: 1–2 – grave 2; 3 – grave 10; 4 – grave 4; 5 – grave 5. Artifacts of gold embroidery (1–2), silver (4), bronze (3, 5), by G. Vlasova and B. Voznytskyi.

⁷ Корзухина Г. Ф., Пескова А. А. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии X–XIII вв. – СПб., 2003. – С. 152–157.

РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ МОГИЛЬНИКИ ЗВЕНИГОРОДА...

від церковної долівки, що виразно свідчить про час самих поховань, а власне – період після нападу монголів. Загалом довкола храму зібрано близько 500 керамічних плиток різної форми і кольору. На південь від церкви було ще 18 дуже знищених поховань, нижня хронологічна межа яких стосується другої половини XIII ст.

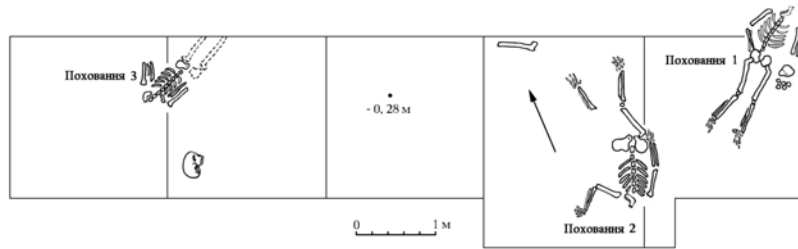

Рис. 8. Звенигород. Західний пригород в урочищі Загородище. План поховань. Розкопки 1960–1962 рр., рис. за Г. Власовою.
Fig. 8. Zvenyhorod. Western suburb in locality Zahorodyshche. Plan of graveyard. Excavations of 1960–1962, fig. by G. Vlasova.

Зовсім інший характер притаманний цвинтарям, що виявлені поза укріпленнями, на околицях міста. Загадковим об'єктом є єдиний відомий курган у Звенигороді (див. рис. 1, 13). Ще наприкінці XIX ст. його висота становила близько 6 м. У 1950-х роках висота насипу зменшилась до 3 м, а на час розкопок, тобто 1960 р., була заледве 1 м. Діаметр основи кургану – 8,5 м. На рівні давнього горизонту під насипом виявлено дуже знищені часом останки дитини (?), а довкола них – скупчення кераміки та кістки тварин, що знайдені також у насипі кургану. Супровідний інвентар становили нечисленні речі: залізний предмет невідомого призначення (фрагмент стремена?), ніж, залізне кільце (від упряжі?), кіготь ведмедя і кресало з характерним фігурним вирізом внутрішнього краю (див. рис. 10, 4). Подібний різновид кресала відомий із Новгороду, де виявлений у шарі, датованому на підставі дендрохронологічного аналізу XIII ст. Дуже важливим є питання походження цієї могили. Немає підстав пов'язувати її з християнською спільнотою мешканців Звенигорода. Можливо, про іншу етнічну спільноту, яка залишила цей курган, свідчить збережена досі топонімічна назва цієї місцевості – Печеніги. Подібні припущення досить імовірні з огляду на події, що відбулися під Звенигородом у 1210 р. Тоді на допомогу князю Роману Ігоревичу, який перебував у місті в облозі, прийшов рязанський князь Ізяслав Володимирович, привівши військо, у складі якого були половці⁸. Не виключено, однак, що курган насипаний після монголо-татарського нашествия.

⁸ У складі половецького війська могли бути і печеніги, оскільки цьому періоду притаманне змішання орд печенізьких, половецьких і торчеських. Див.:

Рис. 9. Звенигород. Східний пригород в урочищі П'ятницьке. Умовні позначення: 1 – рештки шару глини під долівкою церкви; 2 – контури церкви; 3 – керамічна плитка; 4 – камені; 5 – кам'яне мурування; 6 – пам'ятний хрест на місці церкви. Розкопки 1977–1978 рр., рис. за О. Іоаннісіаном.

Fig. 9. Zvenyhorod. Eastern suburb in locality Piatnytske. Legends: 1 – remains of clay layer under the church floor; 2 – church outlines; 3 – ceramic plates; 4 – stones; 5 – stone masonry; 6 – memorial cross on the church place. Excavations of 1977–1978, fig. by O. Ioannisian.

Широкомасштабні дослідження цвинтаря проведено в північній околиці міста (див. рис. 1, II) в урочищі Гоева Гора, де відкрито 67 поховань⁹. Ще у XIX ст. на полях під час орання тут знаходили численні

Плетнева С. А. Печенеги, торки, половцы // Археология СССР: Степи Евразии в эпоху средневековья. – М., 1981. – С. 218–219.

⁹ Свешніков І. К. Довідник з археології України. Львівська область. – К., 1976. – С. 64; Його ж. Звіт з роботи Звенигородської археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1985 р. – Рукопис // Наук. архів Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1985. – С. 35–36.

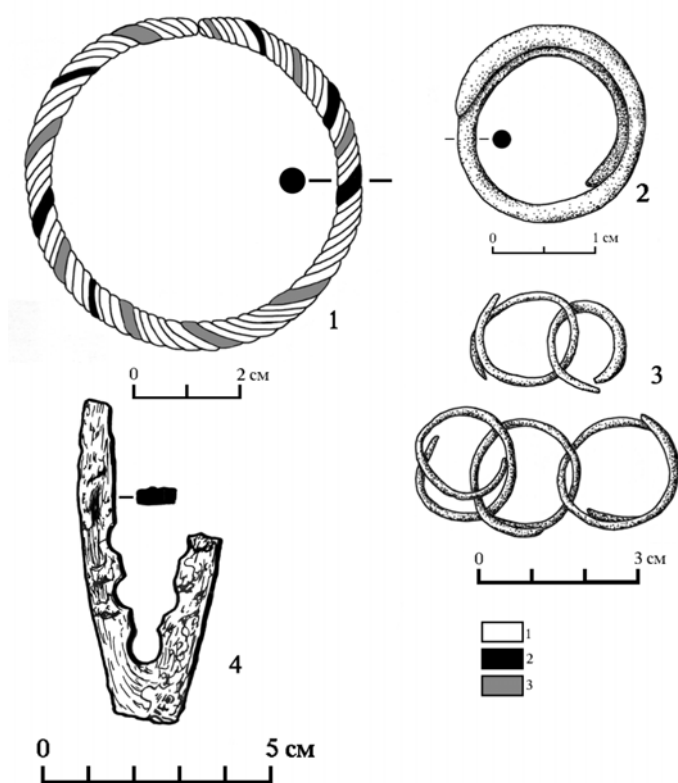

Рис. 10. Звенигород. Речовий матеріал із поховань: 1 – цвинтар в урочищі Гоева Гора; 2 – цвинтар в урочищі За Хмільником; 3 – цвинтар у північно-східній околиці міста; 4 – курган в урочищі Печеніги. Умовні позначення: 1 – чорний колір; 2 – червоний колір; 3 – жовтий колір.

Fig. 10. Zvenyhorod. Artifacts from graves: 1 – cemetery in locality Hoeva Hora; 2 – cemetery in locality Za Hmilnykom; 3 – cemetery in north-eastern suburb; 4 – barrow in locality Pechenigy. Legends: 1 – black; 2 – red; 3 – yellow.

вироби із золота і срібла. Ці цінні знахідки послуговували поштовхом для організації пошукових груп, що займалися відшукуванням скарбів та подальшим їх продажем. Унаслідок цього знищено значну кількість поховань. Незважаючи на це, ще й під час археологічних розкопок (1953–1955, 1985) вдалося зібрати цікаву колекцію поховального інвентарю. З'ясовано, що небіжчики були поховані у випростаному положенні, головою на захід; укладення рук характерне для християнських поховань. На цьому тлі виділяються численні поховання, у яких одна або обидві руки померлого укладені вздовж тулуба. Ці могили, правдоподібно, треба ототожнювати з ранньою фазою функціонування городища, що підтверджує й багатий

поховальний інвентар. На цвинтарі поряд з безінвентарними похованнями знайдено могили, що містили рештки шовкового одягу (у тому числі гаптованого сріблом і золотом), персні та скроневі оздоби, виконані зі срібла та бронзи. Без сумніву, це могили звенигородських міщан. Поширеним типом оздоб були скроневі кільця різної форми: перснеподібні, у півтора звою, S-подібні. В одній могилі виявлено пару скроневих кілець зі зворотною петлею (вклейка: рис. V, 1), які були в ужитку на терені всієї Південно-Західної Русі впродовж XI–XIII ст. Досить зрідка трапляються скроневі кільця з однією або трьома намистинками, сплетені з тоненьких дротиків (вклейка: рис. V, 2, б), що датовані за матеріалами з Новгороду другою чвертю XI ст.¹⁰ Особливу увагу привертає тип скроневого кільця, яке ще називають “кучеряве” (вклейка: рис. V, 3). Таких виробів у Східній Європі відомо лише вісім. Один зі зразків, що походить з могильника в Лужках у басейні Західного Бугу, датований XI–XII ст.¹¹, інший, виявлений у Новгороді, походить з культурного шару другої половини XIII ст.¹² У багатьох похованнях знайдено персні різних форм: дротяні з зімкнутими і розімкнутими кінцями, скручені у півтора звою на зразок скроневих кілець. Часто траплялись персні, сплетені з двох чи трьох грубих дротів (вклейка: рис. V, 4). До типів, що зрідка трапляються, належить трикутний у поперечному перерізі перстень. Зразок виконаний з трьох псевдокосичок (вклейка: рис. V, 5). Аналогічний виріб походить з Новгороду із культурного шару 50–70-х років XI ст.¹³ В одному похованні зберігся цілий скляний браслет чорного кольору, перевитий нитками жовтої та червоної барв (див. рис. 10, 1). Час ужиткування скляних браслетів – XI–XIII ст.¹⁴ Загалом отримані матеріали дають змогу датувати цвинтар на Гоевій Горі другою половиною XI–першою половиною XIII ст. – тобто домонгольським періодом.

До цього ж хронологічного відрізка належать десять могил, випадково відкритих на північно-східній околиці Звенигорода (див. рис. 1, 12). Лише одне жіноче поховання містило інвентар: дротяні скроневі кільця, виконані зі срібла і бронзи (див. рис. 10, 3).

На східній околиці Звенигорода в урочищі Загумінки серед праісторичних могил відкрито 18 ранньосередньовічних поховань (див. рис. 1, 14). Тільки в одному випадку простежено рештки дерев'яної

¹⁰ Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – М., 1981. – С. 14, рис. 3, 6.

¹¹ Musianowicz K. Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego, pow. Sokołów Podlaski // WA. – 1951. – Т. 17. – С. 229–250.

¹² Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – С. 16, рис. 3, 3.

¹³ Там же. – С. 127, рис. 45, 8.

¹⁴ Колчин Б. А. Топография, стратиграфия и хронология Неревского раскопа // МИА. – 1956. – № 55. – С. 120–123.

домовини. Цікаво, що жіночі поховання мали оздоби, виконані винятково із бронзи або посрібленого цинкового дроту – переважно це скроневі кільця у півтора звою. Найліпше зберігся перстень, скручений з трьох сплосчених дротів, кінці виробу розклепані й звужені. Аналогічні персні знайдено у Новгороді в культурному шарі, датованому 70–90-ми XII–60–80-ми роками XIII ст.¹⁵ Привертає увагу також єдина скляна намистинка біконічної форми і темно-синього кольору. Характерним є співвідношення висоти виробу до його діаметра, що становить 1:1. Аналогічні намистинки Ю. Щапова окреслює як варіант 2 типу 3, який, згідно зі стратиграфією Новгороду, є в шарі XII ст. і пізніше¹⁶. На підставі речового матеріалу функціонування цвинтаря припадало на XII–першу половину XIII ст.

Отже, загал речового матеріалу, виявленого під час досліджень на згаданих вище цвинтарях, є досить об'ємним. Вище наведено лише стислий огляд основних результатів досліджень, зосереджено увагу на проблемі верифікації стратиграфії і наявності артефактів з датувальними властивостями. У підсумку вдалося виділити цвинтарі, закладені *до* і *після* нападу монголо-татарів. З'ясовано, що під час функціонування Звенигорода, тобто з кінця XI до першої половини XIII ст. усі цвинтарі були винесені за міські укріплення й розташовані на передмістях і найближчій околиці. Натомість після монголо-татарського нашестя почали ховати померлих на території знищеного міста. Численні зразки керамічних плиток, які, зазвичай, знаходять у культурному шарі в межах поховань та в заповненні могильних ям, виразно засвідчують, що післямонгольські цвинтарі виникали, здебільшого, довкола храмів, перетворених у руїни. Дев'ять цвинтарів, виявлених у межах укріпленого городища, пригородів і передмість, засвідчують, що Звенигород у 1241 р. був повністю знищений, а його центральна частина (дитинець і околиний город) перетворена у місто мертвих.

¹⁵ Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – С. 127, рис. 45, 11.

¹⁶ Щапова Ю. Л. Стекланные бусы древнего Новгорода // МИА. – 1956. – № 55. – Т. I. – С. 169–170.

**EARLY MEDIEVAL BURIAL GROUNDS OF ZVENYHOROD:
PROBLEM OF PERIODIZATION AND CHRONOLOGY**

Vira HUPALO

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian studies
of National Academy of Sciences of Ukraine
24, Vynnychenko str., Lviv 79008, Ukraine
e-mail: gupaloarcho@ukr.net*

Long term archaeological investigations of ancient Zvenyhorod resulted in discovery of remains of three churches and nine burial grounds on the territory of town as well as of seven cemeteries in its close environs. The chronological surface differentiation was made of the cemeteries of medieval Zvenyhorod as the result of stratigraphy survey and of the interpretation of well dated artefacts. It is stated, that burial grounds were placed outside the town fortification from late 11th till first half of 13th centuries. However, Zvenyhorod has collapsed after its destruction by Mongols in 1241, and a lot of dead were buried in the central part of the town, usually around the razed churches.

Key words: Zvenyhorod, hillfort, burial ground, church, periodization, chronology.

**РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫЕ МОГИЛЬНИКИ ЗВЕНИГОРОДА:
ПРОБЛЕМА ПЕРИОДИЗАЦИИ И ХРОНОЛОГИИ**

Віра ГУПАЛО

*Институт украиноведения имени Ивана Кривякевича НАН Украины
ул. Винниченка, 24, Львов, 79008, Украина
e-mail: gupaloarcho@ukr.net*

Длительные археологические исследования в летописном Звенигороде дали возможность открыть на его территории остатки трех церквей и девяти могильников, а также семь кладбищ в окраинах города. На основании датировочных материалов из погребений и стратиграфических наблюдений проведено хронологически-пространственную дифференциацию могильников средневекового Звенигорода. Установлено, что в конце XI–первой половине XIII в. могильники находились за чертой городских укреплений – в предместьях и ближайших окраинах. После разрушения Звенигорода монголами в 1241 г. город пережил упадок и мертвых начали хоронить в бывшей центральной части, как правило, вокруг разрушенных храмов.

Ключевые слова: Звенигород, городище, могильник, погребение, церковь, периодизация, хронология.

Стаття надійшла до редколегії 18.05.2010

Прийнята до друку 20.06.2010